

ІНОЗЕМНІ ГРОМАДЯНИ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ СС НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ (1939–1945 рр.)

Микола Гетьманчук

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”
hetmanchukm@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

© Гетьманчук М., 2018

Проаналізована політика нацистської Німеччини щодо створення та використання іноземних збройних формувань СС у роки Другої світової війни. Висвітлено мотиви й цілі перебування іноземних громадян у військових формуваннях СС. Особливу увагу приділено проблемі комплектування іноземними громадянами дивізій військ СС, їх місця у агресивних планах нацистського керівництва Третього Рейху.

Ключові слова: Друга світова війна, Третій Рейх, колабораціонізм, війська СС, іноземні добровольці СС.

FOREIGNERS CITIZENS IN MILITARY FORMATIONS OF THE SS NAZIST GERMANY (1939–1945)

Mukola Hetmanchuk

Institute of the Humanities and Social Sciences
Lviv Polytechnic National University
hetmanchukm@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

© Hetmanchuk M., 2018

The issue of the participation of foreign citizens in the SS military groups of Nazi Germany during the Second World War has been studied. It has been shown that foreign citizens, who served in the SS forces, were conditionally divided according to racial and national principle and functional purposes. According to racial and national criteria, foreign citizens in the SS were divided into separate categories: 1) the first category – ethnic Germans – “Volksdeutsche”, as opposed to the German citizens – the imperial Germans – “Reichsdeutsche”; 2) the second category – the so-called “Germanic” peoples – English, Deutsch, Norwegians, Danes, Flemish, Swedes; 3) the third category of foreigners, the most numerous one, consisted of representatives of peoples of the former Soviet Union and the Baltic States; 4) the fourth category of foreigners – citizens of all other countries of Europe, Asia, Africa, and the Middle East. Three groups can be distinguished among them according to the motivation of their admission to the SS troops. The first one included foreign volunteers, who joined the SS troops mainly on ideological grounds. The second group was made up of foreigners from the territories annexed to Germany, who were mobilized into the SS forces. The third group consisted of prisoners of war from the armies of the Anti-Hitler coalition, who forcibly or voluntarily served in the SS. During the Second World War, Hitler and his entourage harnessed nationalism and general fear of Bolshevism that dominated in Europe. They realized that for the proclaimed Crusade against Bolshevism participation of all peoples of Europe is vital. Therefore, foreign military groups of the SS, according to the Nazi leadership, should have become: 1) the basis for the creation of a new “European Army”; 2) the embodiment of the concept of the development of a confederative “New united Europe”; 3) a powerful means for the creation of the European Reich after the victory over the world communism; 4) an important source of replenishment of SS military units with personnel. Two allied armies for Germany were created organizationally at the end of the war with the help of the SS – Russian and Slovenian.

The study of the problem suggests that SS troops were traditionally considered not only to be the elite of the German Army during the Second World War, but also a unique phenomenon in military history. During the Second World War, 38

SS units, individual brigades, legions and special-purpose SS units were formed that were not part of the German Wehrmacht and the police. Among them, only 20 SS divisions, including the ethnic Germans – “volksdeutsche”, can be considered purely German. During 1939–1945, according to the researchers’ estimates, 530 thousand foreign citizens served in the SS forces: the ethnic Germans “volksdeutsche” – 180 thousand; representatives of the peoples of the former USSR – 150 thousand; Dutch – 25 thousand; French – 10 thousand; Italians – 10 thousand; Danes – 6 thousand; Hungarians – 41 thousand; Croats – 28 thousand; Romanians – 5700; Serbs – 9 thousand; Albanians – 9275; Indians – 3 thousand, etc. By the end of the war, the number of foreign nationals in SS troops was significantly higher than the number of imperial Germans.

Most foreign divisions of SS troops were used only on the Eastern Front. Only three foreign SS divisions participated in the battles with the Allied troops on the Western Front – 34 – a (Dutch), 29 – a (Italian), 30 – a (Russian). Another four foreign SS divisions created in the Balkans (7, 13, 21, 23) and the Serbian Volunteer Corps of SS took part exclusively in the fight against the guerrilla movement. It has been emphasized in the historiography of the SS forces that the units that were created from Western European citizens proved to be the most combat-effective. At the same time, it has been stressed that the level of combat capability was determined by the motivation of the personnel.

Key words: Second World War, Third Reich, SS troops, collaborationism, foreign SS volunteers.

Постановка проблеми. В історії Другої світової війни найменш дослідженим та дискусійним є питання використання нацистською Німеччиною “іноземних добровольчих формувань” у складі своїх збройних сил. Становище таких іноземних військових формувань і права значною мірою визначалися тогочасним державним чи бездержавним статусом їх народів. Вітчизняні дослідники проблеми виділяють дві категорії національних військовослужбовців у складі німецьких військ Третього Рейху: 1) союзники – формально незалежні, інтереси яких А. Гітлер та його оточення повинні були брати до уваги у своїй агресивній зовнішній політиці; 2) добровольці – що розглядалися як особи без громадянства (апатриди), представники бездержавних народів окупованих країн, особливо представники тих народів, землі яких перебували у складі СРСР станом на 22 червня 1941 року [Боляновський, 2013: 187]. Від місця країни у системі геополітичних планів А. Гітлера залежало, чи буде Третій Рейх враховувати національні інтереси конкретного народу, чи буде їх ігнорувати. Стосовно народів, які входили до складу СРСР, він сформулював свою політику ще в середині 1920-х років: “Ми, націонал-соціалісти, цілком свідомо ставимо хрест на всій німецькій закордонній політиці довоєнного часу. Ми хочемо повернутися до того пункту, на якому був перерваний наш розвиток 600 років назад. Ми хочемо призупинити вічне німецьке устремління на південь і на захід Європи й однозначно показуємо пальцем в сторону територій, розташованих на сході... Коли, ми ведемо мову про завоювання нових земель в Європі, то ми, звичайно, маємо на увазі у першу чергу тільки Росію й ті навколишні держави, які їй підпорядковуються...” [Гітлер, 2003: 664–665].

Результати дослідження. Найточніше визначення поняття “іноземні добровольчі формування в

німецьких збройних силах” подає у своїй роботі колишній начальник організаційного відділу Генерального штабу німецького Вермахту підполковник Б. Мюллер–Гілленбранд: “Іноземні добровольчі формування – це формування з іноземних громадян та військовослужбовців, об’єднаних в рамках німецьких сухопутних, військово-повітряних, військово-морських сил та СС, чи у вигляді окремих військових формувань, які у більшості мали німецький кадровий склад, або одиничним порядком були включені у частини німецької діючої армії, авіації і флоту” [Мюллер–Гілленбрандт, 1976: 86]. Потрібно наголосити, що крім вищезазначених родів німецьких збройних сил, іноземні добровольчі формування також перебували у воєнізованих частинах німецької поліції, яка до 1945 року фактично увійшла до складу військ СС. На процес залучення іноземних добровольців до складу німецької армії переважно впливали два фактори: 1) політичний – мав пропагандистський характер, пов’язаний із намаганнями нацистського керівництва Третього Рейху довести, що Німеччину підтримують всі народи світу, оскільки на її боці воюють іноземні добровольці; 2) військовий – обумовлений необхідністю поповнення особового складу німецьких військ після понесених втрат на фронті, а також для виконання охоронних функцій у тилкових районах.

Дослідники проблеми, зокрема відомий історик О. Романько, виділяють три етапи залучення й участі іноземних добровольців на боці нацистської Німеччини:

1) із осені 1940 року у війська СС стали зараховувати представників так званих “арійських” народів – голландців та фламандців, датчан, шведів, норвежців;

2) із червня 1941 року німецьким Вермахтом, авіацією (Люфтваффе), флотом, а пізніше військами СС створюються формування добровольців із західноєвропейських не “арійських” та балканських

народів під лозунгом “хрестового походу проти більшовизму” (добровольців з Франції, Бельгії, Іспанії, Фінляндії, Чехії, Словаччини, Албанії, Хорватії, Боснії);

3) із осені 1941 року під лозунгом “боротьби з більшовизмом” та сталінським режимом з військовополонених Червоної армії і цивільного місцевого населення окупованих територій СРСР формуються так звані “східні війська” [Романько, 2004: 14–15].

Відомо, що перші дивізії СС формувалися лише з членів НСДАП (Націонал-соціалістичної партії Німеччини) та СС (охоронних загонів НСДАП), але після поразки німецьких військ під Сталінградом війська СС почали змінюватися і принципово відрізнятися від військ СС перших двох років Другої світової війни. У 1943 – 1944 років вони все більше переставали бути закритою військовою організацією – “орденом” із надзвичайно суворими вимогами до кандидатів на зарахування. Якщо в 1940–1941 роках чисельність військ СС дорівнювала кількісному складу однієї армії Вермахту, а під кінець 1942 року – групи армій, то в 1943–1944 роках війська СС утворили своєрідний “четвертий рід військ” збройних сил Третього Рейху. Показовим є зростання втричі кількості дивізій СС: 1) за період з вересня 1939 року до березня 1943 року було сформовано 8 дивізій СС; 2) до січня 1944 року – 17; 3) на середину 1944 року сформовано вже 23 дивізії СС. Таке зростання чисельності дивізій СС Г. Гімлер восени 1943 року називав не інакше, як “вражаючим” і “фантастичним” [Боляновський, 2013: 391]. Із створенням мусульманської 13-ї гірськоєгерської дивізії СС “Хандшар” у 1943 році відомство Г. Гімлера остаточно пішло на компроміс у расових питаннях і тим самим не мало жодних підстав не використовувати у військах СС слов’ян, особливо громадян СРСР. Хоча, як зазначають дослідники, німецькі офіцери не поділяли впевненості Г. Гімлера про те, що мусульмани-боснійці можуть стати повноправними військовослужбовцями СС. Вони приходили у відчай від своїх підопічних, які стояли на колінах на молитовних килимках під час молитви [Ейлсби, 2012: 168].

Однак послаблення расових критеріїв при відборі іноземців до нових дивізій військ СС корінним чином не вплинуло на їх відмежування від суто німецьких формувань СС. У 1943–1944 роках більшість іноземних формувань СС умовно поділили на декілька груп: 1) північні і західноєвропейські іноземні дивізії СС; 2) східні, південно-східні європейські іноземні дивізії СС. Згодом, дотримуючись расових критеріїв, відомство Г. Гімлера

поділило всі формування СС на три групи: 1) суто німецькі і германські, солдати і офіцери яких були членами СС, а затвердженою назвою для них стала “дивізія СС” (наприклад, № 1, 2, 3, 4, 5); 2) німецькі та германські формування, кожне з яких трактували як добровольчу дивізію СС (наприклад, № 7, 11, 22, 23); 3) не німецькі й не германські формування, офіційна назва яких спочатку була просто СС, а згодом встановлено додаток “Ваффен” (військ) СС (французька, албанська, боснійська, українська, російська, балтійські дивізії та ін.). Ця відмінність між дивізіями Ваффен-СС остаточно була закріплена Г. Гімлером 1 червня 1944 року. З метою розмежування німецьких та германських дивізій від усіх іноземних формацій військ СС дві латвійські, естонську та українську дивізію військ СС перейменували. Кожна з них замість добровольчої дивізії СС (SS – Freiwilligen – Division) почала називатися “гренадерська дивізія Ваффен-СС” (Waffen – Grenadier – Division der SS), а боснійська та албанська відповідно замість добровольчої гірськоєгерської дивізії СС (SS – Freiwilligen – Gebirgsjager – Division) отримали назву “гірськоєгерська дивізія Ваффен-СС” (Waffen – Gebirgsjager – Division der SS) [Боляновський, 2013: 393]. Усі представники не німецьких (не арійських) народів після їхнього зарахування до національних формувань СС (французи, боснійці, албанці, естонці, латвійці, росіяни, українці та ін.) отримували військові звання з додатком “ваффен”.

В іноземних громадян різних держав, які служили в національних формаціях СС, було чимало спільного, але й водночас у багатьох аспектах вони відрізнялися від німецьких солдатів та офіцерів. Порівняно з німецькими чи германськими (етнічними німцями – “фольксдойче”) військовослужбовцями СС вони найменше виражали бажання воювати саме за інтереси Третього Рейху, оскільки їхнє перебування в іноземних дивізіях СС найчастіше обумовлювалося власними ідеалістичними чи матеріалістичними мотивами [Хауссер, 2007: 28–31; Хоффман, 2009: 601 – 612; Steiner, 1959: 9]. Крім того, німецькі офіцери та генерали нерідко розглядали іноземних солдатів дивізій військ СС як неповноцінних військовослужбовців, порівнюючи з німцями. Тим більше, що вони склали військову присягу, яка відрізнялася від присяги німецьких солдатів СС (до присяги на вірність А. Гітлеру додавалися слова “у боротьбі проти більшовизму”). Давалися взнаки мовні та ментальні відмінності іноземних солдатів та офіцерів СС. Ідеологічна пропаганда в таких формаціях також мала свої особливості. Вона переважно була пристосована до

національних та релігійних устремлінь іноземних військовослужбовців. На основі цього можна зробити певний висновок про те, що: 1) основна частина іноземних добровольців вступала до військ СС не з симпатій та прихильності до націонал-соціалізму, а переважно з антибільшовицьких переконань; 2) окрема частина з них була примусово мобілізована до формацій СС в окупованих країнах; 3) чимало таких “добровольців” потрапляли до формацій СС під тиском обставин (особливо радянські військово-полонені, які перебуваючи в німецьких таборах, намагалися так врятувати своє життя). Загалом іноземні військові формування СС, як показали події Другої світової війни, були механічними та різнотипними утвореннями, а солдати і офіцери в них не мали якоїсь спільної та об'єднуючої ідеології. Це вже після війни деякі з них, зокрема, такі як бельгійський колабораціоніст і палкий прихильник А. Гітлера Л. Дегрелль (командир 28-ї добровольчої дивізії СС “Валлонія”), охрестили її великим “європейським добровольчим рухом” для боротьби з більшовизмом [Дегрелль, 2013: 7–9].

Принциповою відмінністю від суто німецьких дивізій СС став запроваджений відомством Г. Гімлера в 1943 році інститут військових капеланів для мусульманських та християнських іноземних формувань СС. Зважаючи на високий рівень релігійності представників різних народів, що входили до іноземних формацій СС, головну роль у процесі зміцнення їх морального стану відводилося релігійному вихованню та використанню різних церковних конфесій як інструментів впливу на солдатів та офіцерів. Наприклад, командування СС успішно використовувало іслам, який обіцяв рай усім, хто загинув у боях з невірними. Тому мусульманські дивізії СС на Балканах, як правило, використовували проти православних сербів, партизанів-комуністів, доктрина яких взагалі заперечувала будь-яку релігію. Після організації боснійської та албанської мусульманських дивізій Ваффен-СС в кожному їх батальйоні була запроваджена посада імама, а в кожній роті – мулли. Особовий склад таких дивізій отримав чимало привілеїв при відправленні мусульманських обрядів та постів [Романько, 2004: 129-130]. Католицькі капелани відправляли богослужіння у французьких, бельгійських, угорських формуваннях СС. У 14-ту дивізію Ваффен-СС “Галичина”, наприклад, за вказівкою митрополита А. Шептицького було направлено 12 греко-католицьких священників на посади капеланів штабу дивізії, полків, окремих дивізіонів та батальйонів [Забзалюк, 2012: 131]. У 15-й та 19-й латвійських дивізіях Ваффен-СС

відправляли богослужіння лютеранські та один католицький капелани. Головні військові капелани на рівні іноземних дивізій Ваффен-СС отримували військове звання ваффен-штурмбанфюрера, полку – ваффен-гауптштурмфюрера, батальйону – ваффен-оберштурмфюрера або ваффен-унтерштурмфюрера [Боляновський, 2013: 394]. Окремих мусульманських релігійних діячів у 1-й гірськоєгерській дивізії Ваффен-СС “Ханджар” навіть нагороджували німецьким Залізним хрестом 2-класу, а боснійському муфтієві Галіму Малкочу присвоїли почесне звання генерал-лейтенанта військ СС [Р. Мэнвилл, Г. Френкель, 2006: 269]. Парадоксальна ситуація навколо запровадження інституту капеланів полягала в тому, що все керівництво СС постійно гордилося своїм негативним ставленням та запереченням будь-якої релігії. Сам рейхсфюрер СС Г. Гімлер відкидав християнство як “найстрашнішу в історії чуму, що вразила Німеччину”. Християнським цінностям він протиставляв ідеалізовані “німецькі” цінності: хоробрість, героїзм і дисципліну. На його думку, зору смерть вважалася буденним явищем, а символ СС – череп з кістками – символізував готовність її членів з легкістю вмирати та вбивати інших людей [Штайнер, 2010: 299–300].

Перед іноземними військовослужбовцями СС закономірно виникало питання чи вони справді є праобразом нової європейської армії та яке місце їм буде відведено у “реформованій” Третім Рейхом повоєнній Європі. Інакше кажучи, що вони отримають за службу у військах СС. Серед нацистського керівництва у цьому питанні існували чималі розбіжності: ідея європейської співпраці та інтеграції не узгоджувалася з окремими расистськими концепціями НСДАП. Водночас багато вищих функціонерів НСДАП виступали прихильниками тісної європейської інтеграції. Так, глава МЗС Третього Рейху Й. фон Ріббентроп зимою 1941–1942 років неодноразово звертався до А. Гітлера з меморандумами та службовими записками, в яких висловлював необхідність скликання європейської конференції та створення Європейської конфедерації [Ріббентроп, 1998: 259-260]. Проте всі пропозиції Й. фон Ріббентропа наштовхувалися на нерозуміння А. Гітлера. Навіть Генеральний штаб сухопутної армії Німеччини в наказі від 15 січня 1942 року висловив свою позицію щодо іноземних формувань: “Участь військ союзних держав і іноземних добровольчих частин служать поряд із воєнною зброєю допомогою Німеччині ідеї спільності долі нової Європи, є першим випробовуванням у спільній боротьбі проти більшовизму. Повне збереження керівної ролі Німеччини, однак, ні в якому разі не

означає заперечення і пригнічення національної самобутності іноземних добровольців, їх онімечування...” [Мюллер – Гиллебрандт, 2002: 342–343].

В Головному управлінні СС (SS – Hauptamt) був створений спеціальний відділ D, який займався питаннями іноземних добровольців. Поряд з цим він проводив роботу щодо опрацювання основних концепцій післявоєнного облаштування Європи. Якраз у цьому відділі була підготовлена в 1944 році так звана Європейська хартія (Шарлотенбургська декларація), яка проголошувала, що керівництво Третього Рейху, разом з урядами дружніх держав – Норвегії, Естонії, Латвії, Данії, Богемії – Моравії, Італії, Франції, Угорщини, Румунії і Хорватії – вирішили обнародувати п'ять основоположних правил, шість основоположних свобод і сім основоположних прав, на яких буде розбудовуватися Європа після перемоги її армій [Пономаренко, 2010: 248–250]. Згідно з європейською концепцією СС, після перемоги над комунізмом в Європі буде створено Європейський Рейх, формою існування якого стане конфедерація. Передбачалося запровадження в ній єдиної спільної європейської валюти та адміністрації, створення спільної поліції і армії, у складі якої будуть національні військові формування. Розроблені таким чином теорії функціонерів СС втілювалися солдатами військ СС у життя на полі бою. Саме у військах СС найбільш послідовно проголошувався принцип побудови нової єдиної Європи. Необхідно наголосити й на тому, що ці концепції, як це не парадоксально, намагалися втілити у життя нацистські верховоди СС, представники найбільш реакційної частини людства. Вони усвідомлювали, що іноземні громадяни в СС були представниками своїх народів, а для них європейська єдність могла бути досягнута лише через рівноправність, але не через домінування Третього Рейху над іншими націями. Процес перетворення військ СС із суто німецької організації в загальноєвропейську Л. Дегрель влучно охарактеризував такими словами: “З усіх частин Європи добровольці спішили на допомогу своїм німецьким братам. Саме тоді народився третій великий Ваффен СС. Перший був німецьким, другий – германським, і третій був європейський Ваффен СС” [Ревизионистская история, 2003: 274].

Вище керівництво СС на чолі з Г. Гімлером насамперед спрямувало свою увагу за межі Третього Рейху, де проживали сотні тисяч етнічних німців, громадян різних європейських держав. У відомстві Г. Гімлера їх називали “фольксдойче” на відміну від “рейхсдойче”, що проживали в Німеччині. Ідея формування з них нових дивізій СС крім військового аспекту була привабливою з погляду об'єднання всіх

німців у складі Третього Рейху. На відміну від решти іноземців, етнічних німців (“фольксдойче”) не об'єднували у підрозділах за територіальною ознакою, а направляли в усі дивізії СС. Винятком стало перше військове формування СС із “фольксдойче”, що проживали на Балканах – 7-ма добровольча гірськоєгерська дивізія СС “Принц Євгеній”. Згодом із “фольксдойче” були також створені нові дивізії СС: 8-ма кавалерійська дивізія СС “Флоріан Гайер”, 22-га добровольча кавалерійська дивізія СС “Марія Терезія”, 26-та гренадерська дивізія СС “Хунгарія”, добровольча гренадерська дивізія СС “Богемія і Моравія” та ін. Старшими офіцерами в таких дивізіях були, як правило, “рейхсдойче”, а молодші офіцери, унтер-офіцери та рядові – “фольксдойче”. Дослідники вказують, що станом на кінець 1943 року у військах СС служили 122 460 “фольксдойче” із різних країн. Однак при цьому потрібно зазначити, що вказана цифра не включає жителів Ельзасу та Лотарингії, мобілізованих у війська СС як громадян Третього Рейху, а також етнічних німців з інших європейських та неєвропейських країн. Враховуючи це, можна стверджувати, що у військах СС служило більше 180 тис. “фольксдойче” [Пономаренко, 2014: 175–176; Семенов, 2010: 225–226; Шунков, 2003: 24–25]:

1. Данія	1292 чол.
2. Словаччина	5 390 чол.
3. Угорщина	40 125 чол.
4. Румунія	54 000 чол.
5. Сербія (включаючи поліцейські формування СС)	21 516 чол.
6. Хорватія	17 537 чол.
7. Польща	5 000 чол.
8. Чехія (із врахуванням Словаччини)	45 000 чол.
9. Західна Європа	16 000 чол.
10. Франція	84 чол.
11. Скандинавські країни	775 чол.
12. Великобританія	10 чол.
13. СРСР	20 000 чол.
14. Неєвропейські країни	32 чол.

Коли в СС почали набирати “фольксдойче”, це призвело до значного збільшення кількості новобранців. Процес вербування “фольксдойче” у війська СС можна розділити на два етапи: 1) добровільний (1941–1943 роки); 2) примусовий (1943–1945 роки). Потрібно зазначити, що він висвітлює чимало проблем. Незважаючи на свої етнічні корені, багато новобранців “фольксдойче” мали лише елементарні знання німецької мови, а сувора дисципліна, що була типовою для військ СС, часто робила їх мотивацію нижчою, ніж у солдатів західних іноземних легіонів. Деякі підрозділи “фольксдойче” воювали хоробро, але загалом

репутація етнічних німців (“фольксдойче”) була неоднозначна [2, с. 18–19]. Офіцери штабу дивізії СС “Флоріан Гайер”, наприклад, відзначали, що певна частина “фольксдойче” війну не вважає своєю і не хоче розглядати свою службу у військах СС як обов’язок перед німецьким народом. Обегруппен-фюрер СС Т. Ейке оцінював “фольксдойче” набагато різкіше: “Серед “фольксдойче” є багато розумово відсталих, значна частина з них не вмє ні писати, ні читати німецькою мовою. Вони не розуміють командної мови і схильні до непослуху й ледарства. Віддані накази і розпорядження не виконуються із-за того, що їм незрозуміло, чого хочуть від них командири. Часто за всім тим приховується звичайне боягузтво” [Хене, 2005: 404].

Рейхсфюрер СС Г. Гімлер своєю чергою також доволі різко звинувачував генералів та офіцерів СС в тому, що вони не здатні підготувати “фольксдойче” до служби у військах СС [Педфилд, 2002: 340]. В 1943–1944 роках більша частина “фольксдойче” направлялася для поповнення ударних танкових та панцер-гренадерських дивізій СС. Тільки 2-га танкова дивізія СС “Дас Рейх” весною 1944 року отримала поповнення із 9 000 “фольксдойче” – етнічних німців з Угорщини, Румунії та Ельзасу. Оберштурмбанфюрер СС О. Вайдінгер, командир панцер-гренадерського полку СС “Дер Фюрер” зазначав, що у травні 1944 року в цій елітній дивізії служили представники 14 різних національностей. Тільки незначну частину “фольксдойче” становили добровольці, всі решта були призвані на військову службу [Вайдінгер, 2012: 305]. Незважаючи на певні труднощі у процесі їхньої підготовки, більшість з них у 1944–1945 роках проявляли стійкість та хоробрість на полі бою. Генерал-лейтенант Вермахту Г. Шпейдель, начальник штабу групи армій “Б” у своїх спогадах зазначає, що поповнені “фольксдойче” елітні дивізії СС I-го танкового корпусу СС надзвичайно хоробро билися проти союзних військ у Нормандії та жорстко контролювалися своїм командуванням [Шпейдель, 2004: 141]. За роки Другої світової війни 18 етнічних німців – “фольксдойче” заслужили Рицарські хрести, а один з них Рицарський хрест з дубовим листям (румунські – 5, хорватські – 1, словацькі – 1 та ін.). Найбільше Рицарських хрестів заслужили “фольксдойче” з 8-ї кавалерійської дивізії СС “Флоріан Гайер” – 5. Три нагороди отримали “фольксдойче” з танкової дивізії СС “Вікінг” та по дві з танкової дивізії СС “Тотенкопф” і 7-ї гірськогерської дивізії СС “Принц Євгеній” [Пономаренко, 2014: 230–231]. Всього у військах СС було створено шість дивізій, особливий склад яких переважно становили етнічні німці –

“фольксдойче”. До початку нападу на Радянський Союз у 1941 році в рядах СС було створено три добровольчі легіони та корпуси з іноземних громадян. У 1941 році вони становили підрозділи СС силою від одного батальйону до полку: 1) СС – штандарт “Нордвест”, формування якого розпочалося 3 квітня 1941 року в Гамбурзі; 2) Добровольчий легіон СС “Нідерланд”, створення якого розпочалося 12 червня 1941 року в районі Кракова; 3) Фінський добровольчий батальйон СС, добровольці в який почали прибувати з Фінляндії до Німеччини у травні 1941 року [Романько, 2004: 324–335]. Подібні назви (добровольчі легіони і корпуси) були запозичені від різноманітних антикомуністичних формувань, створених у 1917–1920 роках у Європі. В цей період лише моторизована дивізія СС “Вікінг” вважалася у 1940 році єдиним унікальним формуванням у СС, оскільки до її складу входили іноземні добровольці “арійського” походження з окупованих країн Північної Європи. Норвежці і датчани, які були прихильниками націонал-соціалізму та симпатизували Третьому Рейху, поступили влітку 1940 року на службу в полк СС “Нордланд”, а пізніше голландці та бельгійці брали участь у формуванні полку СС “Вестланд” [Рипли, 2010: 52].

Після нападу на СРСР керівництво СС вже у 1941 році розпочало формувати із іноземних добровольців окупованих країн Західної Європи нові корпуси та легіони СС: 1) Добровольчий легіон СС “Фландрія” (серпень 1941 року); 2) Добровольчий корпус СС “Данія” (липень 1941 року); 3) Добровольчий запасний батальйон СС (грудень 1941 року); 4) Добровольчий легіон СС “Норвегія” (серпень 1941 року). Серед західноєвропейських добровольців було багато членів крайніх правих політичних партій, ідеологія яких була близькою до ідей німецького націонал-соціалізму. Розпочавши в 1941 році вербування серед них, відомство Г. Гімлера пропонувало їм приєднатися до “хрестового походу” проти більшовизму, обіцяло надати німецьке громадянство та непогані перспективи після завершення служби в СС за контрактом. У 1943 році вказані іноземні легіони після великих втрат особового складу були виведені із Східного фронту. Командування СС розпочало формування на їх базі добровольчих гренадерських дивізій СС: 11-ї дивізії СС “Нордланд”, 23-ї дивізії СС “Нідерланди”, 27-ї дивізії СС “Лангемарк”, 28-ї дивізії СС “Валлонія” і 34-ї дивізії СС “Ландштурм Нідерланд” [Залеский, 2009: 208–211, 240–247, 250–260]. Певними особливостями відзначалося формування із французьких добровольців 33-ї гренадерської дивізії СС “Шарлемань”. На відміну від голландців, норвежців,

шведів, датчан і британців нацистські власті не визнавали французів “арійською” (германською) нацією. Тому до 1944 року французькі добровольці проходили службу в німецькому Вермахті. Спочатку з них сформовано в липні – серпні 1941 року “Легіон французьких добровольців”, чисельність якого складала 5 800 чоловік. Згодом, у складі 638-го піхотного полку французькі добровольці брали участь у боях з партизанами на окупованій території Білорусії. Потрібно вказати, що в “Легіоні французьких добровольців” служили також російські, українські, грузинські емігранти та їхні діти, що проживали у Франції та окремі радянські громадяни [Бэйда, 2013: 41, 267–295]. У серпні 1944 року А. Гітлер розпорядився передати у війська СС всі іноземні військові формування Вермахту. За рахунок перерозподілу французьких добровольців із Вермахту та підрозділів СС, 2 лютого 1945 року сформовано гренадерську дивізію СС “Шарлемань” [Бишоп, 2006: 160].

Дослідники справедливо зауважують, що одним із найважливіших аспектів вивчення проблеми участі іноземних громадян у військах СС є встановлення їхньої чисельності за період 1938–1945 років. Зважаючи на різні оцінки при підрахунках, загалом можна погодитися із цифрами, які подає російський дослідник К. Семенов. Він стверджує, що чисельність всіх іноземних громадян різних країн у військах СС за роки Другої світової війни, включаючи етнічних німців – “фольксдойче”, становила біля 530 тис. чоловік [Семенов, 2010: 210 – 239; Шунков, 2003: 27 – 28]:

Голландці	25 000 чол.
Валлони	7 825 чол.
Французи	10 000 чол.
Італійці	20 000 чол.
Датчани	6 000 чол.
Фіни	1 300 чол.
Шведи	120 чол.
Швейцарці	800 чол.
Іспанці	500 чол.
Англійці	60 чол.
Індійці	3 000 чол.
Ісландія, Люксембург, Ліхтенштейн, Фарерські острови, Польща	3 000 чол.
Албанці	9 275 чол.
Хорвати	29 000 чол.
Серби	9 000 чол.
Болгари	800 чол.
Румуни	5 700 чол.
Угорці	41 000 чол.
Чехи	900 чол.
Латвійці	45 000 чол.

Естонці	25 000 чол.
Українці	28 000 чол.
Козаки	35 000 чол.
Росіяни і білоруси	28 000 чол.
Азіати і тюрки	8 500 чол.

Усього впродовж Другої світової війни в німецьких збройних силах проходили службу, згідно з відповідними дослідженнями, близько 2 млн. іноземних громадян – більшість добровільно, а решта в результаті різних призивних кампаній [Мюллер, 2012: 282]. З них від 1,2 до 1,5 млн. громадян СРСР брали участь у різноманітних фронтових і допоміжних підрозділах німецьких збройних сил, зокрема в Російській визвольній армії, Українському визвольному війську, Білоруській крайовій обороні, національних легіонах, поліції, формуваннях СС тощо. Разом це становить 1 178 000 радянських громадян, які служили в німецьких збройних силах та поліції. Радянські громадяни також входили до складу інших військових формувань, які воювали на стороні Німеччини. Так, наприклад, в Російському охоронному корпусі на Балканах, сформованому російськими емігрантами (чисельністю біля 11 тис. чоловік), воювала окрема рота радянських військовополонених – 300 чоловік [Дробязко, 2013: 523–524; Мамуліа, 2011: 151–176, 184]:

1) росіяни – 380 тис. (зокрема 70 тис. козаків; 200 тис. “хіви”; приблизно 50 тис. у складі військ СС – разом з козаками; більше 150 тис. в кінці війни входили до складу збройних сил КВНР та РВА);

2) українці – 250 тис. (приблизно 120 тис. – в складі допоміжної поліції; 100 тис. у Вермахті як “хіви”; 30 тис. – у складі військ СС);

3) білоруси – 70 тис. (до 50 тис. в складі допоміжної поліції; 8 тис. – у складі військ СС; решта – у Вермахті в допоміжних формуваннях);

4) латвійці – 150 тис. (40 тис. у складі військ СС; 12 тис. – у полках прикордонної охорони; приблизно 30 тис. – у складі Вермахту та допоміжних формуваннях; решта – у поліції та самообороні);

5) естонці – 90 тис. (20 тис. у складі військ СС; 20 тис. – у полках прикордонної охорони; 15 тис. у Вермахті та допоміжних формуваннях; решта – у поліції та самообороні);

6) литовці – 50 тис. (приблизно 20 тис. у складі Вермахту; до 17 тис. – у допоміжних формуваннях; решта – у поліції);

7) азербайджанці – 38 500 (13 тис. – у бойових, 5 тис. – у допоміжних частинах Азербайджанського легіону; решта – у складі різних частин Вермахту (зокрема Туркестанського легіону) та військ СС);

8) вірмени – 22 тис. (11 тис. – у бойових, 7 тис. – допоміжних частинах Вірменського легіону; решта – у складі Вермахту та СС);

9) грузини – 25 тис. (14 тис. – в бойових, 7 тис. – допоміжних частинах Грузинського легіону; решта – у Вермахті та СС);

10) народи Північного Кавказу – 28 тис. (10 тис. у бойових, 3 тис. – допоміжних частинах Північнокавказького легіону; решта – у різних частинах Вермахту та військ СС);

11) народи Середньої Азії – 45 тис. (20 тис. у бойових, 25 тис. у допоміжних частинах Туркестанського легіону);

12) народи Поволжя і Уралу – 12 500 (8 тис. у бойових, 4 тис. – допоміжних частинах Волзько-татарського легіону “Ідель – Урал”);

13) кримські татари – 10 тис. (у складі 10 батальйонів допоміжної поліції та частин самооборони);

14) калмики – 7 тис. (у складі Калмицького кавалерійського корпусу).

Щодо чисельності радянських громадян, які перебували на службі в німецьких збройних силах, у науковій літературі існують чималі розбіжності. Найпоширенішими є дані дослідників, які вважають, що загалом іноземні формування в роки Другої світової війни налічували:

1) громадян країн Західної та Північно-Західної Європи – (“хіві” – 54,5 тис.; військовослужбовців Вермахту – 140 тис.; СС – 140 тис.; всього – 195 тис.; до кінця 1944 року всі добровольці з Вермахту були передані у війська СС);

2) громадян країн Східної та Південно-Східної Європи – (“хіві” – 25 тис.; службовців допоміжної поліції – 180 тис.; Вермахту – 50 тис.; СС – 44 тис.; всього – біля 300 тис.);

3) громадян СРСР – (“хіві” – 675 тис.; службовців допоміжної поліції – 400 тис.; Вермахту – 390 тис.; СС – 85 тис. (цифра значно занижена); всього – 1,3 – 1,5 млн.);

4) арабів – (5 тис. у Вермахті; всього – 5–6 тис.);

5) індійців – (3 тис. у Вермахті та СС) [Романько, 2004: 251].

Зарубіжні та вітчизняні дослідники по різному оцінюють кількість радянських громадян, які перебували у складі німецьких військових формувань під час Другої світової війни. Наприклад, відомий німецький історик Й. Гофман називає цифру від 400 до 600 тис. радянських громадян, С. Штеєнберг, у минулому офіцер Вермахту, приблизно 700 тис. чол., російський історик К. Александров – близько 1 млн. радянських громадян, що були на військовій службі Третього Рейху. Вітчизняна дослідниця В. О. Шайкан називає цифру 899 366 чоловік, українців серед них 205 810 тис. (22,8 % від загальної чисельності військових формувань з громадян СРСР,

або 0,1 % від загальної кількості іноземних солдатів та офіцерів, що воювали у Вермахті, військах СС та інших німецьких підрозділах) [Александров, 2005: 5; Гофман: 28; Шайкан, 2005: 239; Штеєнберг, 2005: 309]. Найвірогіднішою, на думку автора, чисельність радянських громадян у збройних силах нацистської Німеччини сягала 1,2 млн. чоловік, з яких в СС служило не менше 150 тис. чоловік.

Необхідно також враховувати участь іноземних громадян у спеціальних підрозділах військ СС та Головного управління імперської безпеки – РСХА (Reichssicherheitshauptamt). Ці формування хоч і входили до складу військ СС, але знаходилися у підпорядкуванні РСХА. Як у спеціальні підрозділи армійської розвідки – Абверу, так і в спеціальні підрозділи СС під час війни було направлено велику кількість іноземців [С. Й. Дробязко, О. В. Романько, К. К. Семенов, 2009: с. 803]. У 1942 році РСХА створило особливі курси “Оранієнбург” для підготовки іноземців та добровольців із військ СС до диверсійної і партизанської діяльності, які у квітні 1943 року очолив гауптштурмфюрер СС О. Скорцени. Згідно з наказом обергрупенфюрера Г. Ютнера він реформував курси і в серпні 1943 року перейменував їх у підрозділ особливого призначення “Фріденталь” [Скорцени, 2015: 185, 570–571]. До складу подібних підрозділів спеціального призначення СС у 1943–1944 роках увійшло багато іноземців із частин особливого призначення Абверу – “Бранденбург-800”, які у грудні 1942 року були розгорнуті в дивізію особливого призначення (Division z. b. V 800 “Brandenburg”). Із “Бранденбург-800” до підрозділів спеціального призначення СС були переведені іноземні: 1 рота “Франція – Захід”, 1 рота “Франція – Північ”, 1 рота “Франція – Південь”, 1 рота “Італія”, 1 рота снайперів “Румунія”, 1 рота снайперів “Словаччина”, 1 рота снайперів “Болгарія”, 1 рота снайперів “Прибалтика”, 1 батальйон “Югославія”. Головним завданням цього з’єднання стала підготовка диверсантів для проведення спеціальних операцій за лінією фронту. Диверсантів навчали методів ведення партизанської війни, володінню всіма видами вогнепальної та холодної зброї, вмінню адаптуватися до різних умов, засвоєнню іноземних мов та ін. [Скорцени, 1999: 347–348]. Вже від початку свого утворення у жовтні 1939 року в підрозділ “Бранденбург-800” шляхом сувоного відбору почали набирати добровольців – “фольксдойче” із Естонії, Латвії, Фінляндії, Польщі, Росії, України, Судет, Балканських країн та голландців, бельгійців, норвежців, датчан, французів, індійців, арабів, іранців та ін. [Залеский, 2005: 58–60].

Восени 1944 року було вирішено об'єднати всі диверсійні підрозділи СС у винищувальне з'єднання СС (SS – Jagdverbände). На його основі сформували кілька диверсійних підрозділів під керівництвом оперативного штабу “Фріденталь” (Führung Stab z. b. V Friedenthal):

1) винищувальне з'єднання СС “Мітте” (“Центр”). До його складу входили штабна, кулеметна, 3 німецькі та 4 іноземні роти;

2) винищувальне з'єднання СС “Нордвест” у складі 4 німецьких та 4 іноземних рот (бельгійці, фламандці, датчани, французи, норвежці);

3) винищувальне з'єднання СС “Ост” (“Схід”) у складі трьох підрозділів: прибалтійський – “Остланд” (“Ostland” або “Baltikum”); російський – “Росія” (“Russland im gesamt”); польський – “Польща” (“Polen”). Кожна підгрупа складалася із 4 іноземних рот (російських і прибалтійських). У березні 1945 року до складу російського підрозділу були передані білоруський диверсійний батальйон “Дальвітц” і два українські батальйони. Однак в умовах наступу Червоної армії вони так і не прибули до складу з'єднання;

4) винищувальне з'єднання СС “Зюйдост” у складі 6 підрозділів: словацького (“Slowakien”), сербсько-хорватського (“Serbien – Kroatien”), румунського (“Rumunien”), угорського (“Ungarn”), болгарського (“Bolgarien”), албанського (“Albanien”). Кожний із підрозділів за чисельністю ледве дотягував до роти;

5) винищувальна команда СС “Дунай” (“Donau”), яка була створена на основі угорського підрозділу. До складу команди СС увійшли радянські громадяни із Російської визвольної армії (РОА);

6) винищувальне з'єднання СС “Зюйдвест”, створене на основі диверсійного корпусу “Південна Франція” (Sudfrankreich). У цей корпус входили групи “Південна Франція”, “Піреней” та 23-й російський батальйон СД [С. И. Дробязко, О. В. Романько, К. К. Семенов, 2009: 805 – 811].

Отже, можна із впевненістю стверджувати, що до кінця Другої світової війни чисельність іноземних громадян у військах СС (530 000 чол.) значно перевищувала чисельність імперських німців. Вище зазначалося, що війська СС формально становили 38 дивізій. Окремі з них можна було назвати дивізіями лише умовно, переважно через брак особового складу. Серед цих 38 дивізій СС тільки 20 були суто німецькими: німецькі солдати та офіцери становили основу дивізії і переважали в особовому складі [24, с. 226]. При цьому необхідно зауважити, що в цих німецьких дивізіях СС також проходила службу певна кількість іноземців. До німецьких дивізій СС,

насамперед, потрібно віднести танкові дивізії: 1) 1-ша танкова дивізія СС “Лейбштандарт Адольф Гітлер”; 2) 2-га танкова дивізія СС “Дас Рейх”; 3) 3-тя танкова дивізія СС “Тотенкопф”; 4) 5-та танкова дивізія СС “Вікінг”; 5) 9-та танкова дивізія СС “Тогенштауфен”; 6) 10-та танкова дивізія СС “Фрундсберг”; 7) 12-та танкова дивізія СС “Гітлерюгенд” [Митчем, 2009: 407–411]. Крім танкових, до німецьких можна також зарахувати такі дивізії СС [Семенов, 2009: 109–257]:

1) 4-та поліцейська танково-гренадерська (моторизована) дивізія СС;

2) 6-та гірськоегерська дивізія СС “Норд”;

3) 8-ма кавалерійська дивізія СС “Флоріан Гайер”;

4) 16-та танково-гренадерська дивізія СС “Рейхсфюрер СС”;

5) 17-та танково-гренадерська дивізія СС “Тетц фон Берліхінген”;

6) 18-та добровольча танково-гренадерська дивізія СС “Хорст Вессель”;

7) 24-та гірськоегерська дивізія військ СС;

8) 31-ша добровольча гренадерська дивізія СС;

9) 32-га добровольча гренадерська дивізія СС “30 січня”;

10) 35-та поліцейська гренадерська дивізія СС;

11) 36-та гренадерська дивізія СС;

12) 37-ма добровольча кавалерійська дивізія СС “Лютцов”;

13) 38-ма гренадерська дивізія СС “Нібелунги”.

Необхідно вказати, що із 18 іноземних дивізій СС три формувалися наново двічі, причому громадянами із різних країн: 1) 23-тя гірськоегерська дивізія військ СС “Кама” (хорватська № 2) сформована 17 червня 1944 року із хорватських добровольців – “фольксдойче”, хорватів та боснійських мусульман. Однак 29 вересня 1944 року її розформували і в лютому 1945 року номер передали 23-й добровольчій танково-гренадерській дивізії СС “Нідерланди”; 2) 29-та гренадерська дивізія військ СС “Камінський” була створена в серпні 1944 року із військовослужбовців Російської визвольної народної армії, але вже восени її розформували і передали номер італійській 29-й гренадерській дивізії військ СС; 3) 30-та гренадерська дивізія військ СС (російська № 2) була створена на базі поліцейської бригади “Зіглінг” у серпні 1944 року, але в січні 1945 року її розформували. У березні 1945 року на її базі створили білоруську 30-ту гренадерську дивізію військ СС [2, с. 148–158]. Переважна більшість

іноземних дивізій СС формувалася із громадян Східної Європи та СРСР. Вісім з них були сформовані як гренадерські дивізії військ СС (Waffen – Grenadier Division der SS). До них можна зарахувати 14, 15, 19, 20, 25, 26, 29, 30 дивізії військ СС. Особливістю цих дивізій СС було те, що вони на відміну від решти дивізій СС склалися із трьох полків. Добровольчі гренадерські дивізії СС – 27, 28, 34 (SS – Freiwilligen – Grenadier – Division) формувалися із громадян Західної Європи. Європейські дивізії СС – 11, 23 (SS – Freiwlligen – Pancer – Grenadier – Division), створені із добровольчих легіонів, формувалися як добровольчі танково-гренадерські, а одна італійська як 29-та гренадерська дивізія військ СС. Чотири іноземні дивізії СС із “фольксдойче” та балканських мусульман були сформовані як гірськоєгерські: 7-ма добровольча гірськоєгерська дивізія СС “Принц Євгеній”; 13, 21, 23 гірськоєгерські дивізії військ СС (Waffen – Gebirgs – Division der SS). Лише одну іноземну дивізію із угорських “фольксдойче” сформовано як кавалерійську – 22-га добровольча кавалерійська дивізія СС “Марія Терезія” (SS – Freiwilligen – Kavalerie – Division) [Семенов, 2010: 228–229].

Більшість іноземних дивізій та окремих підрозділів СС, за невеликим виключенням, використовувалися німецьким командуванням тільки на Східному фронті. Проти союзних військ на Західному фронті воювали лише 3 іноземні дивізії та окремі підрозділи СС, а 5 переважно боролися з партизанами на Балканах і в Італії: 1) голландська 10-та добровольча бригада СС “Ландштурм Нідерланд” (з лютого 1945 року 34-та добровольча гренадерська дивізія СС “Ландштурм Нідерланд”); 2) італійська 29-та гренадерська дивізія військ СС; 3) російська 30-та гренадерська дивізія військ СС (із другої половини серпня 1944 року брала участь у боях у Франції); 4) сформовані на Балканах гірськоєгерські дивізії СС – 7-ма “Принц Євгеній”, 13-та “Хандшар”, 21-ша “Скандерберг”, 23-тя “Кама”; 5) Сербський добровольчий корпус СС; 6) Індійський легіон СС [Бишоп, 2006: 122 – 133, 143 – 162, 185]. Потрібно зазначити, що переважна частина іноземних формувань СС брала участь у проведенні військових операцій проти партизанського руху як на Сході, так і на Заході. Всі західноєвропейські дивізії СС одними із перших, як правило, формувалися у глибокому тилу, а східноєвропейські пізніше, в Генерал-губернаторстві (Польща) за умов воєнного виснаження Німеччини. Це відчутно вплинуло на забезпечення східноєвропейських дивізій СС новітнім озброєнням та рівень підготовки особового складу, час на який постійно скорочувався.

Потрібно підкреслити, що особовий склад західноєвропейських дивізій та підрозділів СС у боях з противником виділявся своєю хоробрістю та фанатизмом. Це особливо проявилось у 1944 році під час військових дій проти Червоної армії під Нарвою і в Померанії. Згодом історики назвуть бої під Нарвою “Битвою європейських СС”, оскільки в них брали участь підрозділи всіх західноєвропейських формувань СС: 1) 5-та добровольча штурмова бригада СС “Валлонія”; 2) 6-та добровольча штурмова бригада СС “Лангемарк”; 3) 4-та добровольча танково – гренадерська бригада СС “Нідерланд”; 4) 11-та добровольча танково-гренадерська дивізія СС “Нордланд”; 5) естонська 20-та гренадерська дивізія військ СС. Тільки в одному бою солдати і офіцери цих підрозділів, захищаючи лінію “Пантера”, підбили 100 радянських танків, які атакували німецькі позиції [Шайкан, 2005: 189]. Прибалтійські дивізії СС – латвійські 15-та і 19-та гренадерські дивізії військ СС, естонська 20-та гренадерська дивізія військ СС вели запеклі бої з Червоною армією упродовж 1943–1944 років. При цьому до кінця війни бойова репутація естонських підрозділів СС була помітно вищою порівняно із латвійськими підрозділами.

Більше половини іноземних дивізій СС формувалися шляхом укрупнення від менших підрозділів до більших. Кілька дивізій СС – 21-ша і 23-тя гірськоєгерські, 29-та гренадерська військ СС (російська № 1) були розформовані протягом шести місяців від моменту створення, а одна з них – 23-тя дивізія СС участі у бойових діях не брала взагалі. У військових формуваннях СС із радянських громадян та балканських мусульман наявні дезертирство, бунти, перехід на сторону противника. Так, на сторону радянських партизанів 16 серпня 1943 року у повному складі перейшла 1-ша російська бригада СС [Жуков, 2010: 217]. На сторону французьких партизанів у повному складі в серпні 1944 року перейшли два батальйони (820 чоловік) 30-ї гренадерської дивізії військ СС. Ще 2 300 солдатів були виведені із складу цієї дивізії та відправлені у будівельні підрозділи в Карлсруе [Семенов, 2009: 238]. Подібно на сторону словацьких партизанів 24–25 грудня 1944 року перейшов один із батальйонів 1-го Східно-мусульманського полку СС [Романько, 2004: 161]. Особливо поширеним було дезертирство у 13-й (хорватській) та 21-й (албанській) гірськоєгерських дивізіях військ СС. Вказані ексцеси, а це очевидно, були насамперед безпосередньо пов’язані із помилками нацистського керівництва Третього Рейху в східній політиці щодо народів СРСР. Мали також місце грубі помилки німецьких властей стосовно західноєвропейських та мусульманських добровольців СС.

Висновки. Військовий колабораціонізм, поряд з іншими його проявами, посідає особливе місце у дослідженні історії Другої світової війни. Необхідно зазначити, що до цього часу не вироблено єдиного принципу визначення військового колабораціонізму стосовно різних категорій іноземних громадян, які воювали в німецькому Вермахті та СС. Так, наприклад, угорські, румунські, хорватські, фінські добровольці у військах СС взагалі не повинні потрапляти під визначення колабораціонізму, тому що їхні країни були тісно пов'язані з нацистською Німеччиною договорами та союзницькими стосунками. Війська СС традиційно вважаються елітою німецької армії в роки Другої світової війни та унікальним явищем у військовій історії. Під час війни відбулося розширення військ СС приєднанням до них “фольксдойче” з усіх європейських країн та іноземців. Німецькі дослідники підкреслюють, що для цього А. Гітлер поставив собі на службу пануючі в тогочасній Європі націоналізм та страх перед більшовизмом [Взгляд из Германии, 2005: 333–324]. Він та його оточення усвідомлювали, що для реалізації їхніх агресивних планів участь всіх народів Європи у боротьбі проти більшовицького СРСР є надзвичайно важливою. Саме іноземні добровольці стали вагомим джерелом поповнення елітних військових формувань СС Третього Рейху. У військах СС також найпоспідовніше проголошувався нацистський принцип розбудови “Нової єдиної Європи”.

1. Александров К. Русские солдаты Вермахта. Герои или предатели: сб. статей и материалов / К. Александров. – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – 752 с. 2. Бишоп К. Иностранные дивизии III Рейха. Иностранцы добровольцы в войсках СС 1940–1945 / Крис Бишоп; пер. с англ. – М.: Эксмо, 2006. – 192 с. 3. Бэйда О. Н. Французский легион на службе Гитлеру. 1941 – 1944 / О. И. Бэйда. – М.: Вече, 2013. – 336 с. 4. Боляновський А. Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939–1945) / А. Боляновський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 880 с. 5. Вайдингс О. Товарищи до конца. Воспоминания командиров панцер – гренадерского полка “Дер Фюрер”. 1938–1945 / Отто Вайдингс; пер. с нем. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2012. – 542 с. 6. Гитлер А. Моя борьба / Адольф Гитлер; пер. с нем. – Х.: “Свитовид”, 2003. – 704 с. 7. Гофман И. Сталинская война на уничтожение: планирование, осуществление, документы / Иохам Гофман; пер. с нем. – М.: АСТ: Астрель – 359 с. 8. Дегрель Л. Любимец Гитлера. Русская кампания глазами генерала СС / Леон Дегрель. – М.: Алгоритм, 2013. – 384 с. 9. Дробязко С. И. Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941–1945 гг. / С. И. Дробязко. – М.: Эксмо, 2004. – 608 с. 10. Дробязко С. И., Романько О. В., Семенов К. К. Иностранцы формирования Третьего рейха / С. Дробязко, О. Романько, К. Семенов. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 845 с. 11. Эйльсби К. Иностранцы в войсках нацистской

Германии. Добровольческие формирования, воевавшие на стороне Гитлера. 1941–1945 / Кристофер Эйльсби; пер. с англ. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2012. – 190 с. 12. Жуков Д. А. 1-я русская бригада СС “Дружина” / Д. А. Жуков. – М.: Вече, 2010. – 368 с. 13. Забзалюк Д. Є. Душпастирська служба українських військових формувань першої половини ХХ ст.: монографія / Д. Є. Забзалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – 188 с. 14. Залесский К. Войска СС. Военная элита Третьего Рейха / К. Залесский. – М.: Яуза-пресс, 2009. – 336 с. 15. Залесский К. Вермахт / К. Залесский. – М.: Эксмо, Яуза, 2005. – 656 с. 16. Мамулиа Г. Г. Грузинский легион Вермахта / Г. Г. Мамулиа. – М.: Вече, 2011. – 416 с. 17. Мэнвилл Р., Френкель Г. Знаменосец “Черного ордена”. Биография рейхсфюрера СС Гимmlера. 1939 – 1945 / Р. Мэнвилл, Г. Френкель; пер. с англ. – М.: Центрполиграф, 2006. – 428 с. 18. Митчем С. В. Танковые легионы Гитлера / С. В. Митчем; пер. с англ. – М.: Яуза – пресс, 2009. – 416 с. 19. Мюллер – Гиллебрандт Б. Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг. / Б. Мюллер – Гиллебрандт; пер. с нем. – Т. III. Война на два фронта. – М.: Воениздат, 1976. – 416 с. 20. Мюллер – Гиллебрандт Б. Сухопутная армия Германии, 1933–1945 / Б. Мюллер – Гиллебрандт; пер. с нем. – М.: Изографус, Эксмо, 2002. – 800 с. 21. Мюллер Р. Д. На стороне Вермахта. Иностранцы в войсках Гитлера во время “крестового похода против большевизма” / Р. Д. Мюллер; пер. с нем. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 303 с. 22. Окорочков А. В. Антисоветские воинские формирования в годы Второй мировой войны / А. В. Окорочков. – М.: Военный университет МО РФ, 2000. – 174 с. 23. Пэдфилд П. Рейхсфюрер СС / П. Пэдфилд; пер. с англ. – Смоленск: Русич, 2002. – 544 с. 24. Пономаренко Р. О. Войска СС без грифа секретности / Р. Пономаренко, К. Залесский, К. Семенов. – М.: Вече, 2010. – 288 с. 25. Пономаренко Р. О. “Советские немцы” и другие фольксдойче в войсках СС / Р. О. Пономаренко. – М.: Яуза-пресс, 2014. – 256 с. 26. Ревизионистская история: Взгляд справа / В. Пирс, К. А. Штром, М. Вебер и др.; пер. с англ. – М.: ББЯ, 2003. – 288 с. 27. Риббентрон И. фон. Мемуары нацистского дипломата / И. фон Риббентрон; пер. с нем. – Смоленск: Русич; М.: Мысль, 1998. – 448 с. 28. Рипли Т. История войск СС 1925–1945 / Т. Рипли; пер. с англ. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2010. – 351 с. 29. Романько О. В. Мусульманские легионы во Второй мировой войне / О. Романько. – М.: ООО “Транзиткнига”, 2004. – 312 с. 30. Семенов К. Войска СС. История, структура, боевое применение / К. Семенов. – М.: Яуза-пресс, 2009. – 432 с. 31. Семенов К. Иностранцы в войсках СС // Войска СС без грифа секретности / К. Семенов. – М.: Вече, 2010. – С. 185–250. 32. Скорцени О. Неизвестная война / Отто Скорцени; пер. с франц. – 2-е изд. – Минск: Попурри, 2015. – 576 с. 33. Скорцени О. Секретные задания / О. Скорцени; пер. с англ. – Ростов на Дону: Издательство “Феникс”, 1999. – 384 с. 34. Хауссер П. Войска СС в действии // Черная гвардия Гитлера. Ваффен – СС в бою; пер. с нем. – М.: Издатель Быстров, 2007. – С. 351–638. 35. Взгляд из Германии: сб. статей. – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – С. 324–413. 36. Хене Х. Черный орден СС. История охранных отрядов / Х. Хене; пер. с нем. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2005. – 542 с. 37. Хоффман Т. Дивизия СС “Викинг” / Т. Хоффман; пер. с нем. – М.: Яуза-пресс, 2009. – 448 с. 38. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” та військової зони в роки Другої світової війни / В. О. Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал,

2005. – 466 с. 39. Шнейдель Г. Вторжение 1944 года. Высадка союзников в Нормандии глазами генерала Третьего рейха / Г. Шнейдель; пер. с англ. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 206 с. 40. Штайнер М. Гумлер / М. Штайнер; пер. с фран. – М.: Этерна, 2010. – 672 с. 41. Штеенберг С. Генерал Власов / С. Штеенберг; пер. с англ. – Издательство Эксмо, 2005. – 320 с. 42. Steiner F. Die Freiwilligen der Waffen – SS. Idee und Orfergang. 5. Aufl. / F. Steiner. – Pr. Oldendorf: K. W. Schutz Verlag, 1959. – 429 s. 43. Шунков В. Н. Солдаты разрушения: Организация, подготовка, вооружение и униформа ваффен СС / В. Н. Шунков. – Минск: Харвест, 2003. – 336 с.

References

1. Aleksandrov K. (2005). *Russkie soldaty Wermachta. Geroi ili predateli. Sbornik statej i materialow.* – М.: Jauza, Eksmo, 752 p. (rus). 2. Bichop K. (2006), *Inostrannye diwizii III Rejcha. Inostrannye dobrowolcy w wojskach SS 1940–1945, Bichop; per. s angl. M.:Eksmo, 192 p. (rus).* 3. Bejda O. I. (2013), *Francuzskij legion na sluzbie Hitleru. 1941–1944, M.: Wecze, 2013, 336 p. (rus).* 4. Boljanowskij A. W. (2013), *Inozemni wijskowi formuwannja w Zbrojnych sylach Nimeczyny (1939–1945 rr.), Lwiw: Wydawnictwo Lwiwska politechnika, 880 p. (ukr).* 5. Wajdinher O. (2012), *Towariszczzi do konca. Wspominanija komandirov pancer – grenaderskogo polka “Der Fjurer”. 1938–1945, M.: ZAO Centrpoligraf, 542 p. (rus).* 6. Hitler A. (2003), *Moja borba, Charkov: “Switowid”, 704 p. (ukr).* 7. Hofman I. (2006), *Stalinskaja wojna na unicztorzenije: planirowanije, osuschczstwlienije, dokumenty, M.: Astrel, 2006, 359 p. (rus).* 8. Degrell L. (2013), *Lubimec Hitlera. Russkaja kampanija hlazami generala SS, M.: Algoritm, 384 p. (rus).* 9. Drobjazko S. I. (2004), *Pod znamjonami wraga. Antisowietskije formirowanija w sostawie germansrich woorurzonnych sil 1941–1945, M.: Eksmo, 608 p. (rus).* 10. Drobjazko S. I., Romanjko O. W., Semenov K. K. *Inostrannye formirowanija Tretjegoj rejcha, M.: AST: Astrel, 845 p. (rus).* 11. Ejlbsi K. (2012), *Inostrannye legiony nacystskoj Germanii. Dobrowolczeskije formirjwanija, wojewawschije na storonie Hitlera. 1941–1945, M.: ZAO Centrpoligraf, 190 p.* 12. Zukow D. A. (2010), *1 – ja russkaja brigada SS “Druzyna”, M.: Wecze, 368 p. (rus).* 13. Zabzaljuk D. J. (2012), *Duschpastyrskaja sluzba ukrainskijch wijskowych formacij perschoji polowyny XX st.: monografija, Lwiw: LwiwDUWS, 188 p. (ukr).* 14. Zalesskij K. (2009), *Wojska SS. Wojennaja elita Tretjegoj Rejcha, M.: Jauza – press, 336 p. (rus).* 15. Zalesskij K. (2005), *Wermacht, M.: Eksmo, Jauza, 656 p. (rus).* 16. Mamulia G. G. *Gruzinskij legion wermachta, M.: Wecze, 416 p. (rus).* 17. Menwell R., Frenkel H. (2006), *Znamienonosiec “Czernogo ordena”. Biografija rejchsfjurerera SS Himmlera, M.: Centrpoligraf, 428 p. (rus).* 18. Mitczem S. W. (2009),

Tankowije legiony Hitlera, M.: Jauza – press, 416 p. (rus). 19. Mjuller – Gilledrandt B. (1976), *Suchoputnaja armija Germanii 1933–1945, T. III. Wojna na dwa fronta, M.: Wojenizdat, 416 p. (rus).* 20. Mjuller – Gillebrandt B. (2002), *Suchoputnaja armija Germanii, 1933–1945, M.: Izografus, Eksmo, 800 p. (rus).* 21. Mjuller R. D. *Na storonie Wermachta. Inostrannye posobniki Hitlera wo wremja “krestowogo pochoda protiwo bolschewizmu” 1940–1945, M.: Rossijskaja politiczeskaja enciklopedia (ROSSPEN), 303 p. (rus).* 22. Okorokow A. W. (2000), *Antisowietskije wojskije formirowanija w gody Wtoroj mirowoj wojny, M.: Wojennyj uniwersitet MO RF, 174 p. (rus).* 23. Pedfild P. (2002), *Rejchsfjurer SS, Smolensk: Rusicz, 544 p. (rus).* 24. Ponomarenko R. O. (2010), *Wojska SS bez grifa sekretnosti, M.: Wecze, 288 p. (rus).* 25. Ponomarenko R. O. (2014), *Sowietskije niemcy i drugije folksdojczje w wojskach SS, M.: Jauza – press, 256 p. (rus).* 26. Rewizionistskaja istorija: wzgljad s prawa (2003), M.: BBJ, 2003, 288 p. (rus). 27. Ribbentrop J. (1998), *fon. Memuary nacistskoho diplomata, Smolensk: Rusicz, M.: Mysl, 448 p. (ukr).* 28. Ripli T. (2010), *Istorija wojsk SS. 1925–1945, M.: ZAO Centrpoligraf, 351 p. (rus).* 29. Romanko O. W. (2004), *Musulmanskije legiony wo Wtoroj mirowoj wojnie, M.: OOO “Izdatelstwo AST”: OOO “Tranzitkniga”, 312 p. (rus).* 30. Semenov K. (2009), *Wojska SS. Istorija, struktura, bojoweje primienienije, M.: Jauza – press, 432 p. (ukr).* 31. Semenov K. (2010), *Inostrannye grarzdanie w wojskach SS, M.: Wecze, S. 185 – 210 (rus).* 32. Skorцени O. (2015), *Niezwiestnaja wojna, Minsk: Poppuri, 576 p. (rus).* 33. Skorцени O. (1999), *Siekretnyje zadanija, Rostow na Donu: “Feniks”, 384 p. (rus).* 34. Chausser P. (2007), *Wojska SS w diejstwii, Czornaja gwardija Hitlera. Waffen - SS w boju, M.: Izdatel Bystrow, S. 351–638. (rus).* 35. Chaffner S. (2005), *Samoubijstwo Germanskoj imperii, Wtoraja mirowaja wojna. Wzgljad iz Germanii: Sbornik statej, M.: Jauza, Eksmo, S. 324–413. (rus).* 36. Chene Ch. (2005), *Czornyj orden SS. Istorija ochrannych otrjadow, M.: OLMA – PRESS, 542 p. (rus).* 37. Choffman T. (2009), *Diwizija SS “Wiging”, M.: Jauza-press, 448 p. (rus).* 38. Schajkan W. O. (2005), *Kolaboracionizm na terytorii rejchskomisariatu “Ukraina” ta wijskwoji zony w roky Druhoi switowoi wijny, Krywyj Rig: “Mineral”, 466 p. (ukr).* 39. Spejdel G. (2004), *Wtorzenije 1944 goda. Wysadka sojuznikow w Nормандии glazami generala Tretjegoj rejcha, M.: ZAO Centrpoligraf, 206 p. (rus).* 40. Stajner M. (2010), *Hitler, M.: Eterna, 672 p. (rus).* 41. Steenberg S. (2005), *General Wlasow, M.: Eksmo, 320 p. (rus).* 42. Steiner F. (1959), *The Volunteers of the Waffen – SS. Idea and Orfergang. 5th edition, Oldendorf: K. W. Protection publishing house, 429 s. (ger).* 43. Schunkow W. N. (2003), *Soldaty razruschenija: Organizacija, podgotowka, wooruzenie i uniforma waffen SS, Minsk: Charwest, 336 p. (rus).*